

Derű és melankólia

„A világ legnagyobb csodája a derű. Ennél csak az a nagyobb csoda, hogy a derű a melankóliából él.”

Hamvas Béla

Minden évben eljön az a pillanat, amikor a nyár gondtalan muzsikájába egy leheletnyi szomorúság vegyül. A diadalmas dúr dallam lágy mollba vált, s bár az alaphang változatlan, a hangzás egésze megváltozik: borongósabb és révedezőbb lesz. Az év szimfóniájának e hangnembváltása az ősz közeledtét jelzi. A nyár ekkor pillantja meg először tükrében az idő múlásának nyomait, a hanyatlás első, apró jeleit. Az elmúlás szomorúsága szinte észrevétlenül kúszik be a nyár feszes, egészséges szövetébe, s szép lassan lazítani, bontogatni kezdi aranyzásait.

Pilinszky János szerint „a tavasz és a nyár a természeté, de az ősz és a tél gazdagabb, a határtalan mindenség, az univerzum évada”. Tavasszal kitárul a természet kapuja és bezúdul rajta az élet pezsgő áradata, de ősszel az életfolyam lassulni és apadni kezd, a tenyészet idejét az enyészet váltja fel. Az évadváltás csöndes nyitányával lekerül a műsorról minden könnyű, szórakoztató műfaj, mert komolyabb előadásra készül a természet: az elmúlásra. A díszlet is ehhez igazodik: a színek szelídebbek, a fények lágyabbak, a hangok puhábbak lesznek. Az árnyékok megnyúlnak, s az addig harsányan ragyogó, arany verőfénybe némi bronzos, órany árnyalat vegyül. A nyár vidám kacaját a halálra készülő természet bölcs és derűs mosolya váltja fel, mely lehűti a nyár forró vágyait, megszelídíti izzó szenvedélyeit, elcsendesíti a természet zajos szimfóniáját.

Van valami fájó, hatalmas szépség és szomorúság ebben az őszi ragyogásban. A kacér és felelőtlen nyár után megkomolyodik az idő, a színes kavalkád után a nyugalom időszak következik. Az őszi napsugár kicsit fáradtan, vágytalanul hinti aranyfényét a földre, s bágyadt ragyogása nemessé érleli a világot, de kialakása előtt, akár a tűz, még utoljára fellobban s szelíden izzik a megsemmisülésig.

A természet változása az embert is lassabbá, elgondolkodóbbá teszi. A részegítő nyári kalandok emlékké szépülnek, a pusztító, lobogó szerelmek parázssá szelídülnek, a harsány nevetések mosollyá lágyulnak. Lassan hömpölygő fényfolyam árasztja el a búcsúzó világot, s minden lehulló falevéllal egyre bizonyosabbá válik, hogy egyszer minden elmúlik. S ez a rádöbbenés, ez a rémítően hatalmas *mysterium tremendum* egyszerre tölt el borzadályal és csodálattal. Az élet és halál közti fátyol egy pillanatra fellibben, s mi ott állunk a lét és nemlét határán megrendülve.

A természet őszi búcsújának felemelő mélysége évszaktól függetlenül is átélhető a reménytelen szerelem szépséges fájdalmában. Amikor Rómeó megismeri Júliát, a gondtalan ifjú hirtelen a létezés egy másik, addig ismeretlen dimenziójába lép át, s ez a határátlépés egészen megszedíti. Addig csak az élet felszínén, a hétköznapi bódító hullámain ringatózott, de a szerelem örvénye addig sosem tapasztalt, veszedelmes mélységekbe rántotta. A langyos megszokottságnak a forró izgalom és jéghideg vacogás váltóláza vet véget. Aki szerelmes, az új életre ébred, és az új élet magasfeszültségében minden átértékelődik. A takarékon pislákoló létezés-láng a szerelem olajától hirtelen máglyatűzzé lobban, s felperzseli maga körül a világ gyomerdejét. A reménytelen szerelem egyszerre jelent fájdalmat és örömet, s kitörölhetetlen, örök jelet éget a szívbe, hiszen a legmagasabb hőfokon ér véget és hagy nyomot. Ha Rómeó és Júlia a szerelem tetőfokán nem veszi életét, aligha kerül be a világirodalomba, inkább zsörtölődős házaspárként végzi. Az ifjú Werther is szenvedéseiben éli meg élete nagy pillanatait: szinte gyönyörűséget lel a férjzett Lotte iránt érzett hiábavaló vonzalmában, s miután szerelme röpke viszonzásra talál, kioltja életét. Amikor az élet intenzitása már nem fokozható, fejest ugrik a halálba. *Salto mortale*.

Az elérhetetlenség keserédes tapasztalata különös állapot idéz elő: a lét középpontjába maga a fájdalom és a szomorúság kerül, s egyeduralma nem tűr meg más érzést maga mellett. A világ kizökken, s a hétköznapi minden dolga egyszerre lényegtelennek tűnik, mert a szenvedés magányában a hangsúlyok eltolódnak. A fájdalom titkos, belső középpontjának eleven túlérzékenysége elhárítja a külvilág durvának ható érintéseit. A szerelem seblázában szenvedő mégsem kíván enyhülést, mert érzi, hogy élete egyik nagy pillanata ez: az emelkedett szomorúság tisztítótüze. A hiábavalóságok erdejének felégetése után az ember hűvös távolságból nézi a letarolt belső tájat, mégsem sajnálja a látszólagos veszteséget, hiszen csak az pusztult el, ami nem állta ki a purgatórium próbáját. A belső égéshő felhajtóereje eloldja a megrögzült kötelekeket, s az ember a világtól eltávolodva, szenttelen távolságtartással szemléli a korábban hatalmasnak látszó, de a szerelmi bánat mellett eltörpülő életmozzanatot. Az ember tekintete a fájdalom lüktető gócpontjára szegeződik, s vak marad minden másra. Olyan ismeretlen belső mélységek tűnnek elő és olyan finom összefüggések rajzolódnak ki, melyeket a külvilág színesebb és harsányabb tarkasága korábban elfedett. Az elérhetetlenség fájdalma olyan belső hangzatokat kongat meg, melyeket máskor elzár a hétköznapi monoton és silány verklizenéje; halált sejtető melódia zeng fel a mélyben, melyet a végesség bizonyossá váló tudata vezényel. A szerelem az elmúlás szép hírnöke: születésétől fogva törékeny, gyönyörűséges gyötrelm, mely az örökkévalóságra sóvárgó szárnyalásában mégis elmúlásra ítéltetett. S mikor ez a fájdalmas tapasztalat az ember elevenébe vág, a csalódás törései mentén utat talál lelkébe a fájdalom megemelő, paradox intenzitása, a melankólia.

A melankólia a mulandóság miatt érzett mély és puha éjszakai szomorúság. Egyesek szerint betegség, s az idők folyamán sokan szenvedtek e gyötrő kórtól. A problémával legbehatóbban egy XVII. századi angol könyvtáros, Robert Burton foglalkozott, aki terjedelmes kötetben írta meg *A melankólia anatómiáját*. A fajsúlyos művet nálunk Hamvas Béla gondolta tovább először, és saját meghatározása szerint „a melankólia az a betegség, amit mindenki megkap, amikor Psyché palotájának közepében megtudja, hogy meg fog halni. Melankóliás lesz mindenki, aki megismeri azt, hogy nem halhatatlan. A melankólia a halhatatlanság betegsége, – vagy ha így jobban tetszik: a melankólia az az állapot, amelybe minden élet kerül, amikor felébred arra a tudatra, hogy nem halhatatlan, hanem el fog veszni és meg fog semmisülni.”

A melankolikus lelkébe alászállva találkozik önnön létének törekenységével, s ennek nyomasztó bizonyosságával tér vissza. Az „evilági halál” terhe sötét fellegként árnyékolja be napjait, s mulandóságának tudata bénult sötétségbe, fagyott csöndbe és elomló szomorúságba taszítja. „Világos: – a lélekbe leszállva, feltétlenül fel kell eszmélni annak halandóságára. A lélek kellős közepében, benn, mélyen, elrejtve, a lélek halandósága ül. Ott ül ez a végtelen tűnékenység, ez a fájdalmas veszendőség, ott ül az a valami, hogy elmúlik az ember, a sors, az élet, a szépség, a szeretet, a szenvedély, a tudás, a nagyság, – elmúlik maga a világ is. És aki ezt a visszavonhatatlant és meg nem változtathatót átéli, azt ez a tudat nem teperi le, nem semmisíti meg, nem, ennél többet tesz: eltölti egyfajta szelíd, sűrű, homályos valamivel. Ez a sűrű, nehéz, szelíd, homályos valami: a melankólia.” A melankólia sűrű ködként ereszkedik alá, s a lélek legrejtettebb zugait is átítatja a mulandóság könnyeivel.

A melankólia az embert tétlenné, bénulttá teszi. Legfeljebb nagy, magányos sétákat tesz és szóttanul figyel a világot, esetleg olvas, vagy borongós zenét hallgat. A melankolikus ember különös gyönyörűséget lel állapotában, s nem is kíván szabadulni tőle, inkább átengedi magát, és lemondóan belemerül a lélek sötét örvényébe. E hangulat árapályának kiszolgáltatva „passzív mozgékonyssággal” hanykolódik a lét és nemlét hullámain. De a melankólia nem pusztán tehetetlenség, hanem erő is: a víz passzív, de kérlelhetetlen sodrása, mely mindent elmos és magával ragad, ami az útjába kerül.

Aki előtt fellebben a lét titkának fátyla, többé nem tud visszazökkenni a hétköznapok megszokott ütemébe. A melankolikus ezért nyugtalan s örökké elvagyódik. Világok határán táncolva sem itt, sem ott nem találja a helyét. Halandóságában halhatatlanságra vágyik, de tudja, hogy a halhatatlansághoz csak a halandóságon keresztül vezet az út, vagy ahogy Földényi F. László fogalmaz: „A szellem végtelenségét, helyesebben a végtelenség utáni vágyát igazán csak az érzékeli, aki tisztában van ennek végső lehetetlenségével – és ez a melankolikus, aki megközelíthetetlen, mert véges és végtelen »metszéspontján« áll, akit egyfelől a föld vonz, másfelől az ég, és aki a semmit fedezi fel a létező világban, becsempészve minden keletkezőbe az elmúlást, minden kézzelfoghatóba a megfoghatatlant.” A melankolikus mindenben az elmúlás

rezdülését érzi, s léte lassan kilép az élet köréből. Marad a magány és a belenyugvás a gyógyíthatatlanba: a nyár fénye szürke köddé kopik, a tűz lángja hamuvá hervad, az élet szépsége halálba rohan. A melankolikus rádöbben, hogy „az élet a halál kezdete”. Az őszi ragyogásban már a tél árnyékát látja, s akár a vigasztalan novemberi eső, úgy kopog szívében az elmúlás halk, de állandó ritmusa.

Bármit is mond Burton, a melankólia nem gyógyíthatatlan. A gyógyulás lassú, de nem lehetetlen. A kór ellenszerét éppen ott kell keresni, ahol a betegség kialakult: a lélek mélyén. Az orvosság sötétarany színben játszó, nem túl édes, de kellemes ízű szer, mely megköti és stabilizálja a melankólia mozgékonyosságát, és a mélykék folyamat világosabbá, ragyogóbbá és illékonyvá teszi. A melankólia árjának minden cseppjéből elpárolog a veszendőség-érzés szürke köde, s terhétől szabadulva könnyű, arany páráként emelkedik a levegőbe. A gyógyír nehezen hozzáférhető és meg kell fizetni az árát, de ha egyszer sikerül beszerezni, egy életen át hat. Nem kapható készen, csak személyre szabott recept alapján keverhető ki, s a gyógyszer neve: derű.

*

Amikor egy vigasztalan őszi esőzés után a komor fellegek mögül előbukkannak az első bátortalan sugarak, a növényeken táncoló vízcseppek örömtől csillogva tükrözik vissza az éltető Nap ragyogó tekintetét. A fák izzó lombkoronája föléd bronzpára von glóriát, és az egész tájon fényből szótt csend terül el. Az őszi verőfény nyugodt hallgatagsága mégis beszédes: egy másik világról hoz hírt; a határtalan mindenség üzen. Aki magaslesről vagy kilátóról lenéz az ezer színben játszó őszi erdőre és a tájat fűrészeve a messzeségbe tekint, az ismeri a magasság és távolság békéjét. A világ messzire kerül és lényegtelenné válik, csak a sziluettek nagyvonalú íve, az egység megnyugtató teljessége látszik, a részletek kicsinyes gondja belesimul egy nagyobb, harmonikus egészbe.

Vannak vidékek, ahová szívesen költözik a derű. Somló hegyén egészen biztosan ott lakik: a szőlőtőkék indáira csavarodva huncutul hintázik és gondtalanul ringatózik. Megbújik a fák levelei közt és a vulkánok megkövesedett tüzeit őrző bazalt pórusaiban. A tájat a pókok a derű vékony aranyfonalával szövik át, és a csillogó porszemek is örömtáncot lejtenek a fényben. A napsütötte szőlőszemek is derűtől duzzadnak, s mikor érettségük tetőfokán létük eléri teljességét, borrá nemesedve őrzik tovább a harmóniát. A somlai bor, a magányos „szoláris bariton” *A bor filozófiája* szerint az aggastyánok bora. „A bölcsék bora, azoké az embereké, akik végül is megtanulták a legnagyobb tudást, a derűt.” S mikor az ember ezt a bort ezen a tájon megizleli, folyékony napfényként árad szét benne a hegy békéje és bölcsessége.

Nem véletlen, hogy az ókori mitológiákban az istenek lakhelye nem a földön, hanem hegytetőn volt. Az Olümposz csúcsáról nézve egy évezred csak röpke perc, a véres háborúk komolytalan játszámák, a szerelmek múló szeszélyek. Az egész élet egy mozgalmás, színes álom: súlya nem több a pillangó tarka szárnyánál, és éppúgy elre-

pül, mint zörgő avar a szélben. Az istenek a halhatatlanság verőfényében csak szelíden mosolyognak az emberek örök sodródásán.

Ugyanezzel a szelíd tekintettel és időtlen mosollyal tekintenek a világba évezredek óta a korai egyiptomi és görög szobrok. Ezek a kőbe vésett arcok rendíthetetlen nyugalommal néznek el az idő múlása és a világ forgotaga fölött. Az archaikus mosoly rejtélyes ereje máig nem kopott meg, s bár ezeken az arcokon nyoma sincs az egyéniség változatosságának, hasonlóságuk mégsem unalmas, sokkal inkább megnyugtató: az állandóság békéje sugárzik belőlük. Az örök folytonosságban, a mozdulatlan időtlenség tágasságában állnak: mert míg a felgyorsított idő egyre szűkül, a lelassított idő kitágul. Ezek az arcok az időtlenségből néznek az időbe, épp ezért nem érinti őket az évszázadok múlása, nem köti gúzsba őket az ember zsarnoka és ösztönzője, az idő.

E műveket nem az ókori szobrászok pontatlan megfigyelése vagy hiányos tudása tette ennyire hasonlóvá, hanem az őket átható, közös forrásból táplálkozó szellemiség. A régi mesterek nem az idő és a személyiség, hanem az időtlen univerzalitás jegyében alkottak, mert az emberfeletti csak így fejezhető ki. Nem egy-egy mulandó individuum emlékéért rögzítették, hanem az időn túli örökkévalót ragadták meg: kőbe zárták a napfényt, vagy napfénnel itatták át a követ, s a kőarcok derűtől fénylő tekintete és a szelíd mosolya a hideg anyagot életre keltő szellem hőjét sugározza.

*

A derű csendesen ujjongó, napfényes öröm, a tökéletes és rendíthetetlen harmónia állapota. Míg a melankólia a vízzel, a derű a Nappal áll rokonságban. Aktív mozdulatlanság, „a meg nem zavarható tiszta üresség”, mert a mulandóság fölött áll: nem siet sehová, nem akar semmit és nem fél semmitől. A derűs lélek áttetsző és anyagtalan, egészen fényszerű. Tiszta, üres és könnyű, mégis stabil, mert nem kötik meg és nem rángatják folyton változó célok, elérhetetlen vágyak és hullámozó hangulatok. Szentelensége nem életuntság vagy közöny, hanem emelkedettség. A halál tudatának súlya a melankolikust leigázza, a derűst megerősíti. Míg a melankolikus a mulandóság súlya alatt erőtlenül szemléli a világ forgotagát, addig a derűs inkább fölébe emelkedik a nyüzsgő kavalkádnak. Az egyik sötét és hűvös mélytengeri magányában fulladozva nézi a távoli felszín hullámozását, a másik a hegycsúcs napsütötte békéjéből tekint le a tenger minden pillanatban változó, mégis állandóságot mutató felszínére.

A derű nem erőtlen belenyugvás vagy közönyös elfogadás, hanem uralom. Uralom önmagam fölött, kétségeim, félelmeim és ellentmondásaim fölött: királyi magatartás, Nap-jelleg. „A harmónia nem erőtlenség vagy enyhültség. Ellenkezőleg: van. Csak az erőt nem látni, mert el van osztva –, elosztotta valaki, az erők nagy megfélézője: az arány és a mérték ura”. (Hamvas Béla) A zavartalan nyugalomhoz a legnagyobb akadályon keresztül vezet az út: önmagamon át. Csak az tud a világ tetejéről letekinteni és szenttelenül szemlélni az élet játékeit, aki már megvívta a legnehezebb csatát: a saját a harcot saját maga ellen. Aki megmártózik a mulandóság habjaiban, de végül újjászületve lép ki a lét örvényeiből, s utána felszabadult megnyugvás lesz

úrrá rajta, mert már tudja, hogy ami időbe vetett, az mulandó, de ami fölötte áll, az múlhatatlan. Úgy él, mint egy virág: arcát a Nap felé fordítja, szívét kitarja s rábízta magát Teremtőjére. Tudja, hogy a halál nemcsak lezárás, hanem új kezdet is: a halhatatlanság küszöbe.

A melankólia és a derű ugyan egy töről fakadnak, mégis egészen más termést hoznak. A közös alaphang a mulandóság, de a feloldás eltérő: a melankólia önmagát őrizve bezárul, a derű önmagát feladva kitarul. A melankólia a mélybe, a derű a hegyre visz, s ez a távlat lentről nézve apró, jelentéktelen ponttá zsugorítja az embert, mégis felemeli, „mert csak akkor vagyok hatalmas, ha nem vagyok semmi”. A világtól eltávolodva lazul az idő szorítása, és az őszi napfény meglágyítja és leolvasztja a hétköznapok szennyes, kemény páncélját, s aki addig szüntelenül kergette céljait, az most az értelmetlen hajszát feladva megkönnyebbül és felszabadul.

Az első őszi napsugár hervadó szépsége szomorkás mosolyt csal a természet arcára, de a derű aranyfüstje is finoman a tájra borul. Bár túlzás azt állítani, hogy a melankólia a derűből él, de mindenképpen rokon vele, mert egy töről fakadnak: mindkettő a világ zajától távoli közös alaphangról zengi az elmúlás dalát, de míg a melankólia lágy moll hangzata a mulandóság fogságában gyöttrődik, addig a derű diadalmas dúrja a mulandóságot maga mögött hagyva emelkedik az ég felé.

Bagoly, avagy...